

СХІДНОІРАНСЬКІ ТА ЗАХІДНОІРАНСЬКІ РИСИ АВЕСТІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості класифікаційного поділу іранських мов на підгрупи. Висвітлено чинники, які додають певну міру невизначеності й приблизності у наявну традиційну схему поділу іранських мов на західні та східні. Розглянуто проблему невідповідності ареалів поширення мов ареалам їхнього походження. Виділено чотири типи поглядів іраністів щодо східноіранської та західноіранської належності авестійської мови. Проведено перевірку на практиці тяжіння авестійської мови до східноіранських або західноіранських на основі фонологічного критерію. За результатами порівняльного аналізу фонетичної будови вибірки слів загальноіранського лексичного фонду авестійські слова продемонстрували однакову кількість максимальних фонетичних збігів як зі східноіранськими, так і з західноіранськими лексичними одиницями.

Ключові слова: авестійська мова, східноіранські мови, західноіранські мови, фонологічний критерій.

Тема цієї статті становить поки що не вирішене у світовій іраністиці питання, до якого час від часу повертаються дослідники як у Західній Європі, так і на пострадянському просторі. В українських публікаціях питання порушено вперше, що і зумовлює актуальність теми.

Діяльність класичних наукових шкіл, переважно німецьких, спрямована на реконструкцію як спільної індоєвропейської, так і протоіранської мов, десятиріччями підтримувала інтерес дослідників до спроб точної локалізації кожної з індоєвропейських, а зокрема, й іранських мов у генеалогічній їх класифікації. Серед останніх навіть позиція у класифікації окремих живих мов новітнього часу (таких, як парачі, ормурі, вахська, мунджанська) протягом ХХ ст. слугувала предметом дискусій, переглядалася й змінювалася. Ще більш неоднозначна ситуація склалася з надзвичайно віддаленою в часі мертвою авестійською мовою.

Від початку авестійську мову було класифіковано як східноіранську на підставі того, що за переконанням парсів (зороастрійських жерців на території Індії), Зороастр проповідував у Бактрії, що лежить на схід від сучасного Ірану [5, с. 96].

У сучасному науковому обігу традиційне бачення цього питання зображують схеми, в яких реконструйована протоіранська мова поділяється на західноіранську і східноіранську мови. На наступному етапі з західноіранської виокремлюються давньоперська та мідійська мови, а зі східноіранської – авестійська [9, с. 1]. Пам'ятки мідійською мовою до нас не дійшли, а отже, давньоіранський період функціонування іранських мов досліджують на прикладі авестійської та давньоперської мов. І так само, як у схемах їх розташовують на одній лінії, так і в дослідженнях здебільшого фонетична система цих мов розглядається за тією ж методикою, за якою зіставляють сучасні синхронні одні іншим іранські мови. На основі цього порівняння, що виглядає як зіставлення, роблять основні висновки.

У той час між авестійською та давньоперською мовами наявна хронологічна відстань. І якщо пам'ятки давньоперською мовою легко датуються, оскільки у більшості є царськими написами часів династії Ахеменідів, то погляди науковців на датування створення Авести загалом різняться від приблизно 700 р. до н.е. до приблизно 2000 до н.е. [2, с. 26-28] (окремі авторитетні дослідники навіть розглядають у фахових виданнях точку зору представників індійського зороастрійського духовенства щодо укладання Авести за 7000 років до н.е. [3, с. 54-55]). Отже, при невирішеному питанні датування Авести хронологічна відстань між її мовою та давньоперською сягає від 200 до 1500 років. Якщо не орієнтуватися на найрадикальніші припущення, то переважна більшість дослідників розглядає межу першого й другого тисячоліття до н.е. як приблизну дату Авести, і в такому разі між її мовою й давньоперською пролягає часовий проміжок у приблизно 500-700 років. Це дорівнює хронологічній відстані між давньоіранською та середньоіранською мовною добою.

Середньоіранські мови становлять строкату сукупність, поширену на величезному ареалі від України (напр., скіфська мова) до Китаю (напр., тумшуксько-сакська мова). Усередині цієї сукупності мови різняться за своєю фонологічною системою, граматикую і навіть загальною типологічною належністю. Натомість давньоіранські мови зображуються дослідниками крізь призму дихотомії двох майже монолітних утворень – давньоперської та авестійської мов (мідійську вважають подібною до давньоперської). Відповідно до цієї дихотомії мовам надано статус представників “західної” і “східної” гілки іранських мов.

Із традиційної схеми автоматично випливає висновок, що вся строкатість середньоіранської мовної доби виникла одночасно на великому ареалі за півтисячоліття. У такому разі можна лише уявити собі, які системні зрушення могли відбутися, скажімо, у давньоперській мові за ті приблизно півтисячі років, що відділяють її від авестійської мови. Варто згадати, що за ці півтисячоліття перси мігрували з невідомої науковцям локації й оселилися на території Еламу, згодом завоювали його, і врешті, давньоперська мова стала однією з трьох державних і почала перебувати в постійному контакті з еламською мовою невідомої генетичної належності, семітськими вавилонською та арамейською мовами. Два неспоріднених між собою етноси – мідійці й еламіти – “розчинилися” в мешканцях давньої Персії. Було б нелогічно вважати, що всі ці зміни ніяк не відобразилися на давньоперській мові, і водночас було б неймовірно цікаво дізнатися (хоча це і не є можливим), як виглядала давньоперська мова до цих змін, бо саме в такому вигляді її можна було б правомірно зіставляти з авестійською, щоб об'єктивніше визначити, яка з них західна, а яка східна.

Етнічна строкатість іранських народів існувала і в давньоіранську мовну добу. Середньоіранські бактрійська, хорезмійська і согдійська мови співвідносяться з назвами відповідних країн: Бактрія, Хорезм і Согд. Ці країни існували в давньоіранську мовну добу, оскільки з ахеменідських написів ми дізнаємося, що їх завоював Кір – перший із великих ахеменідських царів. Мешканці цих країн зображені також на барельєфах палаца Дарія в Персеполі [10, с. 20]. Отже, коли ми маємо беззаперечні докази існування цих етносів у давньоіранську мовну добу, з великою ймовірністю можна припустити, що і відповідні мови також функціонували в ті часи. Проте оскільки зазначені мови були на тому етапі безписемними, сучасні дослідники не

можуть побачити повну картину наявних за часів Ахеменідів фонетичних та інших розбіжностей між давньоіранськими мовами.

Інакше кажучи, той факт, що до нас дійшли саме дві давньоіранські мови, підкріплені текстовими пам'ятками, не зобов'язує нас вважати, що всі давньоіранські мови поділилися лише саме на дві ці підгрупи, – просто до нас дійшли два окремих фрагменти від утрачених парадигм у двох часових зрізах.

Ще одним фактом, який певною мірою ускладнює адекватний поділ іранських мов на підгрупи, є невідповідність ареалів розселення мовних колективів ареалам генетичного походження їхніх мов. Про це укладачі монографій часто попереджають своїх читачів, як-от, наприклад М. І. Оранський [5, с. 142]. Тобто скіфська мова належить до східноіранських, хоча Україна, де також зафіксовані численні пам'ятки матеріальної культури скіфів, далеко на заході від ареалів поширення більшості іранських мов. Белуджська мова належить до північнозахідних іранських, попри те, що Белуджистан розташований на півдні Ірану, і т.д. Із такою ситуацією ми стикаємося як у новоіранську, так і в середньоіранську мовну добу. Проте ця ж ситуація могла існувати і в давньоіранську мовну добу. Як зауважила В. С. Соколова, “віднесення Авести до Сходу базується на даних історії, на східному колориті усієї Авести, а не на мовних даних” [1, с. 13]. Інакше кажучи, члени мовного колективу, які спілкувалися мовою, засвідченою в Авесті, імовірно, мешкали на східних територіях, однак це не означає автоматично, що їхня мова так само східного походження. В Авесті згадується переселення арійських племен; давні перси потрапили на територію південно-західного Ірану на межі VIII і VII ст. до н.е. [10, с. 12-13].

Отже, у самому розподілі іранських мов на підгрупи наявні невідомі змінні величини, здебільшого не озвучувані, а іноді навіть не усвідомлювані дослідниками, які надають класифікаціям іранських мов певного відсотка умовності.

Традиційне класичне розуміння місця авестійської мови серед інших іранських ілюструють праці таких вчених, як А. Крістенсен, Е. Бенвеніст, Г. Моргенштерне (серед іраністів класичного періоду); А. Корн, Кс. Трембле серед західних учених новітнього періоду, В. І. Абаєв серед радянських вчених.

М. І. Оранський з обережністю говорить про східне походження самої Авести (не мови) і детально розподіляє на східноіранські та західноіранські лише середньоіранські та новоіранські мови [5, с. 96-98; 142].

Ж. Келлен утримується від надання інформації на цю тему у виданні, де це виглядає обов'язковим – у *Compendium Linguarum Iranicarum*. У цьому виданні подаються у стислому вигляді основні відомості щодо іранських мов усіх трьох мовних діб: давньоіранської, середньоіранської й новоіранської [8, с. 70-77].

В. Б. Іванов наводить графічну схему [3, с. 56], на якій авестійська мова розташована по центру окремо від західноіранських і східноіранських мов.

І нарешті, деякі науковці переконані в західноіранському походженні авестійської мови, наприклад, П. Тедеско і В. С. Соколова. Остання наголошує на своїй упевненості у віднесенні авестійської мови до північно-західних іранських [1, с. 14].

Розглянемо тепер характеристики, за якими іранські мови відносять до різних підгруп. Головним критерієм тут виступає фонологічний. Він ґрунтується на відповідності звуків реконструйованої праіндоевропейської мови в певних ізоглосах

відповідним звуком теж реконструйованої протоіранської й далі тієї мови, місце якої в класифікації необхідно визначити.

Плюсом такого підходу є те, що метод працює навіть для мов, матеріалу якими досить мало – навіть коли в науковому обігу наявні лише окремі слова й назви (така ситуація склалася, наприклад, щодо мідійської та скіфської мов). Мінусом підходу є те, що дослідники “відштовхуються” від реконструйованих фонем, починаючи з того, як “відображається” у певній іранській мові та чи інша фонема реконструйованого протоіранського слова. І таке явище є не поодиноким випадком, а загальноприйнятою методологією. В точних науках ставитися до теорії, хоча б і чудово аргументованої, але не доведеної, як до аксіоми й здійснювати лише на цій основі подальші наукові напрацювання вважається абсолютно неприпустимим. У точних науках теорія підказує напрямом для подальших досліджень, і згодом або практичні результати підтверджують її (у такий спосіб був відкритий бозон Хіггса або, наприклад, низка нових елементів таблиці Менделєєва), або доводиться коригувати цю теорію (як у випадку геліоцентричної моделі Всесвіту). Проте, лінгвістика, й зокрема іраністика, саме з таких причин і не є точною наукою.

В іраністичних дослідженнях застосовувалися також морфологічний і синтаксичний критерії визначення місця іранських мов у класифікації. Їх проаналізувала Д. І. Едельман, прийшовши до висновку в їхній непоказовості. У монографії дослідниці, присвяченій лексичному критерію у визначенні статусу іранських мов у класифікації, вона підвела підсумок про те, що лексичний критерій також не є показовим для класифікації, оскільки не виявилось жодної лексичної одиниці, спільної для всіх східноіранських мов і при цьому відсутньої у західних [6, с. 253-258].

Оскільки єдиним беззаперечним критерієм визначення західноіранської чи східноіранської належності мови вважається фонологічний, на ньому варто зупинитися детальніше. У праці І. М. Оранського наведено таблицю відповідностей слів загальноіранського лексичного фонду [5, с. 32-33], яка покликана унаочнити подібність слів, що генетично походять з одного спільного кореня, в іранських мовах різних періодів і підгруп. Однак нею можна скористатися і для іншої мети – простежити відмінності звукової будови однокорених слів різних мов.

Під час порівняння звукового складу слів ми не беремо до уваги матеріал давньоперською мовою, оскільки вона хронологічно на порядок ближча до авестійської, ніж решта наведених у таблиці мов, і тому при будь-якій своїй діалектній належності фіксує більше фонетичних збігів, ніж інші іранські мови. Ми аналізуємо матеріал мовами від середньоіранської мовної доби. Ще один виняток становить скіфська мова, щодо якої дані з таблиці викликають сумніви, оскільки науковець наводить майже повний спектр лексики (повніший за давньоперську), що фонетично майже дублює авестійську вимову, у той час, як на відміну від давньоперської, жодних текстів скіфською мовою до нас не збереглося. Дійшли окремі слова, здебільшого імена і назви. Повний список усіх 116 слів, зазначених античними грецькими авторами як скіфські або таких, що мають відношення до скіфів, із посиланнями на відповідні грецькі текстові джерела можна знайти у монографії С. В. Кулланди, присвяченій скіфській мові [4, с. 41-96]. І. М. Оранський також стверджував, що “справжніх пам’яток скіфської мови не зберіглося. Окремі скіфські слова (головним чином власні імена, назви

племен, топоніми) зберіглися у грецькій передачі” [5, с. 27]. Проте, на жаль, слова зі стовпця з назвою “скіфська мова” у його монографії не корелюють зі словами, засвідченими в античних джерелах. Отже, на нашу думку, є сенс зіставляти фонетичну будову авестійських слів із середньоперською (як загальноновизнаною типово західноіранською), согдійською (як загальноновизнаною типово східноіранською) і широким спектром новоіранських мов.

Таке порівняння було проведено автором цієї статті з фіксацією тих мов, слова з яких виявили найближчі до відповідних авестійських або ідентичні їм звукові форми. Загалом на початковому етапі для визначення перспективних напрямків подальших досліджень було взято 30 одиниць загальноіранського лексичного фонду, кожна з яких порівняно з її відповідниками в десятих інших іранських мовах: у середньоперській, согдійській, фарсі, таджицькій, осетинській, пушту, рушанській, белуджській, курдській (діалект кумзарі) та ягнобській. Таблиця з монографії І. М. Оранського містить 28 авестійських лексичних одиниць, тож 2 інших – ав. *garō* “горло” і *grīvā* “потилиця” додано з окремого порівняльного дослідження під назвою “Слова зі значенням “шия” в іранських мовах” [7, с. 2; 5].

За результатами проведеного порівняння з тридцяти авестійських слів звуковий склад одного слова *saga* “голова” виявився однаковою мірою і без змін збережений усіма розглянутими мовами.

Два авестійських слова виявилися унікальними серед інших іранських мов, тобто і західні, і східні іранські мови демонструють схожі між собою, але відмінні від авестійської звукові форми, які не є наслідком властивих іранським мовам фонетичних процесів. Наприклад, і західноіранські, і східноіранські відповідники ав. слова *garō* фіксують приголосний *l* замість *g*, хоча регулярним і закономірним цей перехід є лише для мови пушту. Так само всі, крім рушанської, розглянуті іранські мови фіксують відповідники ав. слова *zānu* “коліно” з додатковим приголосним *g/k*, що походить від суфікса *ka*, наявного в багатьох індоєвропейських мовах.

До семи авестійських слів найближчі форми були зафіксовані у східноіранських мовах (3 в согдійській, 3 в осетинській, 2 в ягнобській, 1 в пушту). До шести слів найближчі форми знайдені серед західноіранських еквівалентів (4 белуджські, 3 перські, 2 курдські). В одинадцяти випадках як східноіранські, так і західноіранські мови демонстрували приблизно однаковий ступінь фонетичної віддаленості від звукової форми авестійського слова. Однак серед них також наявні еквіваленти, які демонструють відмінності, явно менші від інших. Серед 6 належать до ягнобської мови, 5 до согдійської, 3 до пушту (східноіранські); а також 7 до белуджської і 6 до перської (західноіранські). Якщо скласти ці результати, то отримаємо 23 найближчі звукові форми зі східноіранських мов (8 согдійських, 8 ягнобських, 4 пушту і 3 осетинських), і, за іронією, так само 23 західноіранські найбільш наближені звукові форми (11 белуджських, 10 перських і 2 курдських). Звичайно, якщо взяти більшу вибірку інших слів, імовірно, можна буде отримати незначну зміну результатів на користь східноіранських чи західноіранських мов (хоча слів спільного іранського лексичного фонду, що наявні майже у всіх іранських мовах, не так вже й багато), проте все одно наявна тенденція очевидна – нема підстав стверджувати про однозначно східноіранську чи західноіранську належність авестійської мови.

Отже, дослідження показало певну міру умовності поділу іранських мов на західні та східні. З урахуванням цієї корективи (тобто, наприклад, без апелювання до реконструйованих протоіранських чи індоєвропейських словоформ) проведено практичну частину дослідження, результати якого не дозволяють віднести авестійську мову ні до східноіранської, ані до західноіранської підгрупи. У фонетичному вимірі авестійська мова поєднує в собі як східні, так і західноіранські риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авеста* / пер. В. С. Соколовой, подгот. к изд. и ред. И. А. Смирновой. – Изд. 2-е – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2013. – 544 с. 2. *Бочарникова А. М.* Критичний аналіз поглядів західних орієнталістів на проблематику авторства й датування авестійських Гатів / А. М. Бочарникова // *Мовата історія: Збірник наукових праць*. – К., 2013. – Вип. 248. – С. 23-31. 3. *Іванов В. Б.* Три ветви авестийской фонетики / В. Б. Иванов // *Памяти В. С. Расторгуевой: Сб. ст.* – М. : Ключ-С, 2007. – С. 52-86. 4. *Құлландә С. В.* Скифы: Язык и этногенез / С. В. Құлландә. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. – 232 с. 5. *Оранский И. М.* Введение в иранскую филологию / И. М. Оранский. – Изд. 2-е, доп. – М.: Н., 1988. – 389 с. 6. *Эдельман Д. И.* Сравнительная грамматика восточноиранских языков: лексика / Д. И. Эдельман. – М. : Восточная литература, 2009. – 280 с. 7. *Filippone E.* Words for “neck” in the Iranian languages / E. Filippone // *Conference handout*. – Krakow, 2011. – 7 p. 8. *Kellenz Zh.* Avestāyi / Zh. Kellenz // *Rāhnamāye zabānhāye irāni*. J. 1 – Zabānhāye irāniye bāstān va irāniye miyāne. – Vir. R. Shmit. – Tarj. zire nazare H. Rezaei Bāqbidī. – Tehrān: Qaḡnus, 2003. – S. 70-109. 9. *Korn A.* In search for a new model: Iranian isoglosses revisited. [Електронний ресурс] / A. Korn. – Conference handout. – Rome, 2014. – Режим доступу <https://asiatica.wikispaces.com/file/view/Korn+abstract.pdf> 10. *Kox H. M.* Az zabāne Dāryuš / H. M. Kox. – Tarj. P. Rajabi. – Tehrān: Kārang, 2000. – 360 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.17 р.

*Бочарникова А. М., к. филол. н.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ВОСТОЧНОИРАНСКИЕ И ЗАПАДНОИРАНСКИЕ ЧЕРТЫ АВЕСТИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализированы особенности классификационного разделения иранских языков на подгруппы. Изложены факторы, придающие некоторую степень неопределённости и приблизительности существующей традиционной схеме разделения иранских языков на западные и восточные. Рассмотрена проблема несоответствия ареалов распространения языков ареалам их происхождения. Выделено четыре типа научных взглядов иранистов на вопрос восточноиранской или западноиранской принадлежности авестийского языка. Проведена проверка на практике тяготения авестийского языка к восточноиранским и западноиранским на основании фонологического критерия. По результатам сравнительного анализа фонетического состава выборки слов общерианского лексического фонда авестийские слова продемонстрировали одинаковое количество максимальных фонетических соответствий как с восточноиранскими, так и с западноиранскими лексическими единицами.

Ключевые слова: авестийский язык, восточноиранские языки, западноиранские языки, фонологический критерий.

EASTERN IRANIAN AND WESTERN IRANIAN FEATURES OF AVESTAN LANGUAGE

In this article peculiarities of geographical classification of Iranian languages has been revealed. Author has focused on factors that add some kind of uncertainty and indeterminability to the traditional Iranian languages' division into Eastern and Western. Attention also has been paid to differences between spoken languages' areas and their ancestral areas. Four main types of scholars' opinions as to Avestan being an Eastern or Western Iranian language has been mentioned. Then, a practical research based upon phonological criterion has been made. According to the results of the analysis of common Iranian stock of words' phonetic structure Avestan words has shown an equal amount of the closest phonetic forms to those from Eastern and Western Iranian languages.

Key words: *Avestan language, Eastern Iranian languages, Western Iranian languages, phonological criterion.*

УДК 811.133.1'42 :159.923

Бурбело В.Б., д.філол.н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПОЕТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню проблем ідентичності у французькому літературно-філософському дискурсі доби Просвітництва. Встановлено основні вектори ідентифікації, а також прагмакомунікативні та лінгвопоетичні прийоми і засоби їх реалізації в художньому творі.

Ключові слова: *ідентичність, французька література, доба Просвітництва, природність, автентичність, екзистенційність, предметність.*

Проблема ідентифікації людини й навколишнього світу – один із найважливіших аспектів процесу пізнання, структурування та репрезентації дійсності в культурі, мові, комунікації. Кожна епоха ставить тут свої наголоси, відповідно організуючи культурні коди, когнітивні схеми, комунікативні моделі, форми семіотизації. Сучасна наука приділяє проблемам ідентичності, її формування і (само)сприйняття особливу увагу. Так, проблеми ідентичності розглядаються в соціальному, психологічному, культурологічному, педагогічному аспектах (Г. Теджфел, Е. Еріксон, З. Фройд, Д. Тернер, Р. Брубейкер, Ф. Купер, П. Глісон, М. Степико). Водночас ці проблеми лише нещодавно стали висвітлюватися в їх художньо-літературному вираженні (М. Кирчанів, М. Шкандрій, Е. Томпсон, М. Рячук, О. Гнатюк, З. Когут, І. Накашидзе), проте саме літературна творчість виступає основним простором осмислення і формування ідентичності в її соціальному та етнокультурному вимірах.

Питання ідентичності особливо гостро постають в епохи таких радикальних цивілізаційних перетворень, як-от доба Відродження чи доба Просвітництва, що вони